

KOCAELİ HAVÂLİSİNE KIRIM TATAR MUHACİR İSKÂN LARI

Hakan KIRIMLI*

Uzun ve kanlı mücadelelerden sonra 1783 yılında Kırım Hanlığı yıkılarak, toprakları Rusya İmparatorluğu tarafından ilhak edildi. Bu andan itibaren, Kırım'ın yerli halkı olan Kırım Tatarları Rusya idaresi tarafından kendi vatanlarında istenmeyen unsurlar olarak görüldü. Uygulanan kolonizasyon politikalarına bağlı olan sosyal, siyasî, idarî ve ekonomik baskılar neticesinde, hanlığın ortadan kaldırılışını takip eden yaklaşık 150 yıllık dönem içinde yüz binlerce Kırım Tatarı Kırım'ı terk ederek din ve dil bağlarıyla bağlı buldukları Osmanlı Devleti'ne göç etmek mecburiyetinde kaldı. Bu şekilde muhacir olan Kırım Tatarları, Osmanlı Devleti'nin özellikle Rumeli ve Anadolu'daki topraklarına iskân edildi. Kırım Tatar muhacirlerin yerleştiği yerler arasında bugünkü Kocaeli ili arazisi de bulunmaktaydı.

Kırım Tatarlarının bugünkü Kocaeli ili topraklarına yerleşmeleri yaklaşık 150 yıllık dönem boyunca farklı senelerde ve muhtelif mahallerde gerçekleştiği gibi, bazen toplu halde, bazen de tespiti hemen hemen imkânsız olan münferit aileler veya küçük gruplar şeklinde olmuştur. Muhacirler arasında XVIII. asrın son çeyreğinde Kırım'dan ayrılanlar olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti devrinde gelenler de vardır. Bu bakımdan, bugünkü Kocaeli iline yerleşmiş olan Kırım Tatarlarının birçoğunun birbirinin varlığını bilmemeleri, hatta ataları erken zamanlarda Kırım'dan ayrılmış olan bazılarının Kırım'a ilişkin kökenlerinden dahi haberdar olmamaları şaşırtıcı değildir. Dahası, Kırım Tatarları her zaman doğrudan Kırım'dan Kocaeli havalisine gelmiş değillerdir. Bunların bazıları önce Rumeli'nin yahut Anadolu'nun başka yerlerine yerleşmişlerken, bilâhare (kimi hallerde nesiller sonra) siyasî veya ekonomik sebeplerden dolayı bugünkü Kocaeli ili sınırları dâhiline göç etmişlerdir. Her halükârda, günümüzde de Kocaeli'nin muhtelif yerlerinde sözünü ettiğimiz muhacirlerin soyundan gelen Kırım Tatarları yaşamaya devam etmektedir. Bunlardan köylerde yaşayan yahut yakın zamanlara kadar yaşamış olanları tespit etmek nispeten daha kolay olmakla birlikte, toplu iskânlar haricinde şehirlere yerleşmiş olanları, hele münferit aileleri belirleyebilmek hemen hemen imkânsızdır.

Yaptığımız saha ve arşiv çalışmalarında Kocaeli ilindeki Kırım Tatarları arasında Kırım'dan en eski tarihte ayrıldığı anlaşılan topluluk olarak "Azaklıoğulları" sülâlesini tespit edebildik. Lakap ya da soyadlarından da anlaşılacağı üzere, bu sülâlenin kökeni Kırım'ın Azak

*Bilkent Üniversitesi, Rusya Araştırmaları Merkezi Müdürü, e-mail: hakankirimli@yahoo.com

Denizi kıyısındaki bölgelerine dayanmaktadır. Özellikle Anadolu'nun Karadeniz vilâyetlerinin hepsinde yaşadıkları görülen Azaklıoğullarının atalarının Kırım'dan ayrılışları mevcut belge ve delillere nazaran XVIII. yüzyılın son çeyreği dâhilinde gerçekleşmiştir. Artvin'den (hatta Batum'dan) İstanbul'a kadar yayılan çok geniş Azaklıoğlu sülâleleri arasında yaptığımız araştırmalarda, sülâle mensuplarının Kırım'dan çıkışlarının üzerinden iki asrı aşkın bir süre geçmesine rağmen çoğunun kendilerini "Kırımlı" olarak adlandırmaya devam ettiğini müşahade ettik. Bugünkü Kocaeli ili dâhiline yerleşmiş en eski Azaklıoğlu topluluğu ise Kandıra'nın Kubuzcu köyünde yaşamaktadır. Köyün "Azaklı Mahallesi" olarak bilinen kısmı hemen tamamen bu sülâle ile meskûndur. Köyde mevcut en eski mezar taşlarına bakarak sülâlenin atalarının buraya en geç XIX. asrın başlarında geldikleri anlaşılmaktadır. Sülâle mensuplarının doğrudan Kırım'dan geldiklerini ifade etmelerine rağmen, atalarının önce Karadeniz sahilinde başka bir yere çıkmış olup sonradan Kubuzcu'ya gelmiş olmalarını da ihtimal dâhilinde görmekteyiz. Kubuzcu'daki Azaklıoğullarından bazı kollar XIX. yüzyıl içinde yine Kandıra'ya bağlı olan Üğümce ve Hedyeli köylerine taşınmışlardır.

Kocaeli'nde Kandıra dışında da muhtelif Azaklıoğulları sülâleleri yaşamaktadır. Şehir ve köylerde münferit olarak yaşayan pek çok Azaklıoğlu haricinde, İzmit merkez ilçesinin Servetiyecami köyünde sülâlenin bir kolunun yerleştiğini tespit ettik. Bu sülâlenin ataları Kırım'dan muhtemelen XVIII. asır sonlarında çıktuktan sonra Rize'nin Potomya (değiştirilmiş adı: Güneysu) kazasının Setoz (değiştirilmiş adı: Ortaköy) köyüne yerleşmiş, oradan da 1880'ler civarında Servetiyecami köyüne hicret etmişlerdi.

Kırım Tatar tarihinin en büyük göç dalgası 1860-1861 yıllarında vuku buldu. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne gelen Kırım Tatarlarından bazıları günümüz Kocaeli ili sınırları dâhiline yerleşti.¹ Bunların bir kısmı münferit aileler halinde İzmit şehir merkezine ve vilâyetin farklı yerlerine yerleşirken, bir kısmı da toplu olarak köylerde meskûn oldu. Bu meyanda, Gölcük yakınlarına peyderpey yerleşen ve Kırım'ın Bahçesaray, Akyar, Aluşta, Yalta ve Sudak havalilerinden gelen Kırım Tatar muhacirler burada bir köy meydana getirdiler. İhsaniye adını alan bu köy, sâkinleri dolayısıyla "Tatarköy" yahut "Tatar İhsaniye" olarak da anılmaktaydı.² Günümüzde on binlerce kişinin yaşadığı bir şehir mahiyetini almış olan İhsaniye'de hâlâ yaşamayı sürdüren Kırım Tatarları mevcuttur. Hatta bunlar arasında Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında Kırım'a dönerek yerleşenler de vardır.

Yine 1860-1861 göçü döneminde Kocaeli'ne iskân edilen Kırım Tatarlarının yerleştiği bir diğer köy de İzmit Merkez kazâsına bağlı olan Nusretiyedir. Kırım'ın hangi bölgesinden çıktıklarını kesin olarak belirleyemediğimiz ancak muhtemelen Çöl (Step) taraflarından olan bu muhacirlerin 1871 yılına ait bir isim listesi mevcuttur.³ Nusretiyeye köyüne 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrası Batum bölgesinden gelen Müslüman Gürcü muhacirler de iskân edilmiştir. Köydeki Kırım Tatar muhacirler zamanla burayı terk etmişlerdir. Nusretiyede günümüzde hiç Kırım Tatarı kalmamıştır.

Kırım'dan gelen muhacirlerin İzmit vilâyeti dâhilinde iskânları tedricen azalmakla birlikte hem 1860'lar boyunca⁴, hem de sonraki on yıllar içinde münferit vakalar halinde devam

1 İzmit havalisine Kırım Tatar muhacirlerin gelişi en geç 1860 yaz aylarında başlamış durumdaydı. Muhacirlerin gelişi ve iskânı o yıl ve müteakip yıl boyunca devam edecekti. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul) (Bundan sonra BOA olarak gösterilecektir), *A.MKT.UM.*, Dosya no.: 421, Gömlek no.: 28; *A.MKT.UM.*, Dosya no.: 422, Gömlek no.: 46; *A.MKT.DV.*, Dosya no.: 168, Gömlek no.: 73; *A.MKT.NZD.*, Dosya no.: 327, Gömlek no.: 20; *A.MKT.NZD.*, Dosya no.: 327, Gömlek no.: 53; *A.MKT.NZD.*, Dosya no.: 327, Gömlek no.: 54; *A.MKT.NZD.*, Dosya no.: 335, Gömlek no.: 91; *A.MKT.UM.*, Dosya no.: 455, Gömlek no.: 23; *A.MKT.MHM.*, Dosya no.: 232, Gömlek no.: 35.

2 BOA, *DH.MHC.*, Dosya no.: 12, Gömlek no.: 13; Ahmed Nezih Galitekin, *Gölcük. Tarihçe ve Kültür Mirası Eserler* (Gölcük, 2005), s. 187.

3 BOA, *ML.CRD.*, Defter no.: 1906.

4 Meselâ Bahçesaray'dan gelen sekiz ailelik bir muhacir grubunun İzmit civarında iskân edildiklerini bilmekteyiz. BOA, *A.MKT.MHM.*, Dosya no.: 331, Gömlek no.: 98. Bunlar kendi hemşehrilerinin bulunduğu İhsaniye

etti. XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk yıllarında Kırım'dan önemli bir göç dalgasının daha çıktığı biliniyor. Bu dalgada gelenlerin bir kısmı da yine İzmit havalisine yerleşti. İzmit Merkez kazasına bağlı eski bir köy olan Kullar'ın o dönemde Kırım Tatar muhacirlerin iskânıyla şenlendiği anlaşılmaktadır.⁵ Bu muhacirlerin soyundan gelen Kırım Tatarları günümüzde de Kullar'da yaşamaktaysa da, köy halkının çoğunluğunu artık buraya Cumhuriyet devrinde Türkiye'nin Karadeniz vilâyetlerinden gelerek yerleşen iç göçmenler teşkil etmektedir. XX. yüzyılın ilk on yılı içinde Kırım Tatar muhacirlerin Kocaeli vilâyetinin Kullar köyü dışındaki bazı yerlerine de iskân olunduğu görülmektedir.⁶

Kocaeli vilâyetine Kırım Tatarlarının iskânı Cumhuriyet devrinde de durmamıştır. Ancak bu devirde Kocaeli'ne münferit veya toplu olarak yerleştirilen Kırım Tatarları doğrudan Kırım'dan değil, XIX. asırda iskân edilmiş oldukları Rumeli topraklarından gelmekteydi. Bu bakımdan, söz konusu Kırım Tatarları çoğu halde o sırada geldikleri ülkelerden dolayı Romanya yahut Bulgaristan muhacirleri olarak anılmışlar, bu ise onların gerçek kimliklerinin ve kökenlerinin çevre tarafından yanlış bilinmesine yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde Bulgaristan ve Romanya muhacirleri arasında bulunan Kırım Tatarlarından Kocaeli vilâyeti dâhiline münferit olarak veya küçük gruplar haline yerleşenler daima olmuş ise de, toplu yerleşimler 1935'te Romanya'dan gelen Kırım Tatar muhacirlerin iskânıyla gerçekleşmiştir. Bu Kırım Tatarlarının büyük çoğunluğunun ataları 1860-1861 göçü ile vatanları Kırım'dan ayrılmış ve o zaman Osmanlı toprakları olan, 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasında ise Romanya Krallığı'na bırakılacak olan Dobruca'ya iskân edilmişti.

1935 yılında Romanya'dan Türkiye'ye yaklaşık 5500 Kırım Tatar muhacir geldi. Cumhuriyet ve Nâzım adlı iki vapurun taşıdığı bu muhacirler Derince limanına çıkarıldıktan sonra nihâî iskân mahalleri hazırlanana kadar Kocaeli ve Sakarya illerindeki bazı kasaba ve köylerde geçici olarak kaldılar. 1-2 yıl buralarda kalan muhacirler nihâî iskânları için Türkiye'nin muhtelif illerine gönderildiler. Bunlardan Kocaeli ilinde iskân edilenler daha ziyade ilk çıktıkları Derince ile Tütünciftlik, Sarımeşe ve Akmeşe (Armaş) köylerine yerleştirildiler. Bu kasaba ve köylerin her birinde muhacirler için 60'ar ev inşa edilmişti.⁷ Muhacirlerden bir kısmı da geçici iskân mahallerinden sonra yerleşmek üzere Gebze'ye gitti. 1938 yılında bu muhacirler için Gebze'de 148 evden oluşan bir mahalle kuruldu. Dönemin Gebze Kaymakamı Osman Yılmaz'ın adı verilen bu mahalle günümüzde de mevcut ve Kırım Tatarlarıyla meskûndür. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadarki dönemde 1935'te göç etmiş muhacirlerin akraba veya hemşehrilerinden serbest göçmen olarak gelen ve Kocaeli vilâyetine yerleşenler de olmuştur. Ancak bu gibi göçmenler statülerinden dolayı devlet yardımı alamamışlardır. 1930'ların ikinci yarısı boyunca gelen bütün bu muhacirlerin soyundan gelenler yukarıda sözünü ettiğimiz yerleşim yerlerinde günümüzde de yaşamayı sürdürmektedirler. Yalnız Akmeşe'de yaşayan Kırım Tatar sayısı çok azalmıştır.

1950 sonrası dönemde Türkiye büyük bir sosyal hareketliliğe ve dolayısıyla çok yoğun iç göç hareketlerine şahit oldu. Buna bağlı olarak, Türkiye'nin her yerinde demografik yapı radikal şekilde değişti. Aralarında Kocaeli'nin de bulunduğu ekonomik çekiciliğe sahip batı bölgesi illeri diğer bölgelerden çok büyük sayılarda göç aldı. Böylece, Kocaeli ilinin nüfusu 1950'ler öncesinin kat be kat üzerine çıktığı gibi, bu nüfus Türkiye'nin her tarafından son

köyüne yerleşmiş olabilecekleri gibi, vilâyetin başka yerlerinde de iskân edilmiş olabilirler. O yıllarda gelen muhacirlerin yalnızca bu belgede gösterilenlerden ibaret olmadığına hiç şüphe yoktur.

5 Kullar köyü mezarlığında tespit ettiğimiz "Kırımlı Hacı Ahmed Ağa"ya ait Hicrî 1321 (Milâdî 1903-1904) tarihli mezar taşı Kırım Tatarlarının burayı kurmasının bundan önceki bir tarih olduğunu göstermektedir. Burayı kuran Kırım Tatar muhacir grubunun Osmanlı belgelerinde 1902 yılında İzmit'in bir köyüne iskân olunduıkları kaydedilen göçmenler olması da ihtimal dâhilindedir. Bakınız, BOA, A.MKT.MHM., Dosya no.: 523, Gömlek no.: 45.

6 BOA, A.MKT.MHM., Dosya no.: 526, Gömlek no.: 6; A.MKT.MHM., Dosya no.: 527, Gömlek no.: 2; DH.MKT., Dosya no.: 2718, Gömlek no.: 22.

7 Ferit Toplu, *Dobruca'dan Derince'ye Kırım Tatarları* (y.y. [İstanbul], 2010), ss. 45-51.

yarım asrı aşkın bir süre içinde gelmiş çok farklı toplulukları içine almaktadır. Bu toplulukların içinde elbette ki ülkenin muhtelif yerlerinden gelen Kırım Tatarları da vardır. Bu şekilde gelen Kırım Tatar kökenli insanların sayısı Kocaeli'ne evvelce yerleşmiş Kırım Tatarlarından bile fazla olabilir. Ancak artık hemen tamamen diğer halk ile karışık ve entegre olmuş olarak yaşayan bütün bu Kırım Tatarlarının sayılarını tespit edebilmek imkân haricindedir.

Görüldüğü üzere, Kırım Tatarları iki asrı aşkın bir süre içinde farklı zamanlarda vatanları Kırım'dan çıkarak Türkiye'ye hicret etmiş ve çok farklı şekillerde ve maceralardan sonra bugünkü Kocaeli ili dâhiline yerleşmişlerdir. Diğer bir deyişle, Kocaeli'ndeki Kırım Tatarları arasında Kırım'dan çıkıştan sonraki 7. nesle mensup olanlarla da, (çok az da olsa) 2. nesilden olanlarla da karşılaşılabilir. Doğrudan Kırım'dan çıkıp Anadolu'ya gelmiş olanlar olduğu gibi, Kırım ile Anadolu arasında bir kaç nesillik Rumeli (Bulgaristan yahut Romanya) tecrübesi yaşayanlar da vardır. Bu bakımdan bu insanların dil ve kültürlerini muhafaza, hatta geçmişlerinden bilgi sahibi olma dereceleri fevkalâde değişkenlik arz etmektedir. Bunlar arasında dil ve kültürlerini kayda değer ölçüde koruyabilenler olduğu gibi, atalarının Kırım'dan gelmiş olduğundan haberi olmayanlar dahi bulunmaktadır. Her halükârda, Kocaeli'ndeki Kırım Tatarlarının bütünüyle entegre oldukları bu ilin kültürüne ve sosyal hayatına çok önemli katkılar yaptıklarını ve buranın gayet dikkat çekici bir rengini teşkil ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Kocaeli'ndeki Kırım Tatarlarından siyaset, ekonomi, sanat ve spor sahalarında temayüz etmiş pek çok isim çıkmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin XVIII. ve XIX. Dönemlerinde Kocaeli'ni temsil etmiş olan Bülent Atasayan da bu ile yerleşmiş olan bir Kırım Tatar ailesine mensuptu. Kocaeli'ndeki Kırım Tatarları genel olarak teşkilatlı olup, il dâhilinde 2014 yılı itibarıyla beş Kırım Tatar derneği bulunmaktaydı.